

ПОРУШЕННЯ ЛІНГВОЕТОЛОГІЧНИХ НОРМ ЯК ДЖЕРЕЛО СМІХОВОГО ЕФЕКТУ У ТЕКСТІ АНГЛОМОВНОГО АНЕКДОТУ

У статті досліджуються когнітивні механізми створення сміхового ефекту англomовного анекдоту, закорінені на невідповідності інформації, актуалізованій кульмінацією анекдоту, нормам, зокрема лінгвоетологічним.

Ця стаття присвячена аналізу невідповідності мовленнєвої поведінки персонажів англomовного анекдоту лінгвоетологічним нормам як джерелу сміхового ефекту.

Хоча англomовний анекдот вже був предметом наукового аналізу [1: 5-16; 2: 35-39; 3: 295-308; 4: 165-176], вказана проблема ще очікує висвітлення з позицій когнітивно-дискурсивної парадигми, що й визначає новизну дослідження.

Актуальність роботи визначається значним інтересом до проблем комічного, а також новими можливостями наукового пошуку у межах когнітивно-дискурсивної парадигми, яка дає досліднику ефективний інструментарій аналізу, що дозволяє отримати якісно нові результати.

Матеріалом дослідження слугували 7000 британських анекдотів, персонажами яких є чоловік та жінка.

В анекдотах, сміховий ефект яких ґрунтується на лінгвоетологічній інконгруентності, має місце порушення персонажами **принципів міжособистісної риторики** [5: 149], насамперед, принципу кооперації Г.П. Грайса [6: 113-127; 7: 25-69; 8: 436-444; 9: 183-198] та принципу ввічливості Дж. Ліча.

На когнітивному рівні має місце "неузгодженість" з фреймом, що структурує інформацію про норми спілкування, яка залучена до комунікативної компетенції індивіда.

Порушення персонажами анекдотів **принципу кооперації**, зокрема *максими якості інформації*, згідно з якою комунікант не повинен говорити того, на що у нього немає достатніх підстав, може мати інтенціональну або неінтенціональну природу. Прикладом неінтенціонального порушення принципу кооперації є анекдот (1), де старий склеротик, який щойно пройшов лікування, запевняє товариша, що воно пішло йому на користь, у той час як його дії свідчать про протилежне; контраст між твердженнями персонажу та реальними діями, що їх спростовують, "руйнує" фрейм збудованої персонажем предметно-референтної ситуації, доводить її до абсурду, що й створює сміховий ефект:

(1) *Two elderly couples were enjoying friendly conversation when one of the men asked the other, "Fred, how was the memory clinic you went to last month?" "Outstanding," Fred replied. "They taught us all the latest psychological techniques – visualization, association – it made a huge difference for me." "That's great! What was the name of the clinic?" Fred went blank. He thought and thought, but couldn't remember. Then a smile broke across his face and he asked, "What do you call that flower with the long stem and thorns?" "You mean a rose," "Yes, that's it!" He turned to his wife ... "Rose, what was the name of that clinic?" [10]*

Порушення **принципу ввічливості** реалізується на основі стратегій, що ставлять під удар гідність співбесідника (створюють загрозу його обличчю). Вони залучають використання потенційно неприемних для співбесідника тем або тем табу, вербалізацію негативної інформації про співбесідника, демонстрацію неповаги до нього, ігнорування його інтересів, безконтрольний вираз емоцій тощо [11: 13, 24, 61, 65-67, 69].

Як і порушення принципу кооперації, порушення принципу ввічливості може бути поданим як інтенціональна або неінтенціональна мовленнєва дія, яка реалізується на основі експліцитного або імпліцитного способу передачі інформації.

Приклад інтенціонального експліцитного порушення *максими тактовності* принципу ввічливості знаходимо в анекдоті (2), де персонаж, чоловік, що хизується своєю обізнаністю, задає іншому персонажу запитання, на які він не в змозі відповісти, а третій персонаж, який є свідком цієї розмови, вирішує покарати "задаваку" за нахабність і задає йому особисте запитання, відповідь на яке ставить під загрозу гідність останнього, оскільки містить негативну інформацію про його дружину, яка йому зраджує. Сміховий ефект тут є результатом усвідомлення адресатом контрасту між нормами спілкування соціокультурної реальності та уявної сміхової реальності, де цілком прийнятним є те, що в реальному спілкуванні підпадає під табу:

(2) *Giuseppi walks into work, and he says, "Hey, Tony! You know who's-a George Washington?" Tony says, "No, Giuseppi, who's-a George Washington?" He says, "Hah! George Washington's the first-a President of-a United States. I'm-a go to night school, learn all about-a United States, and become-a US-a citizen." A couple of days later, Giuseppi walks into work and says, "Ey, Tony, you know who's-a Abraham Lincoln?" Tony says, "No, Giuseppi, who's-a Abraham Lincoln?" He says, "Hah! Abraham-a Lincoln is a-sixteenth President of-a United States. I'm-a go to night school, learn all about-a United States, and become-a US-a citizen." A guy in the back of the shop yells, "Yo, Giuseppi ... you know who Fishlips Lorenzo is?" He says, "No. Who's-a Fishlips Lorenzo" The guy yells, "That's the guy who loves your wife while you're in night school." [10]*

Приклад імпліцитної мовленнєвої дії, що є порушенням *максими тактовності* принципу ввічливості, міститься в анекдоті (3), де чоловік, посилаючись на спеку, запитує у дружини, чи пристойно він виглядатиме перед сусідами, якщо стригтиме газон роззягненим. Хитра дружина, не бажаючи прямо відповісти на запитання, висловлює побоювання щодо сусідів, які можуть заплідозрити її в користі, натякаючи на те, що, зважаючи на зовнішність чоловіка, гроші є єдиним аргументом на користь одруження з ним:

(3) *Jack was living in Arizona during a heat wave when the following took place. "It's just too hot to wear clothes today," complained Jack as he stepped out of the shower. "Honey, what do you think the neighbours would think if I mowed the lawn like this?" "Probably that I married you for your money."* [10].

Сміховий ефект анекдоту може спиратися й на неінтенціональне порушення принципу ввічливості, коли персонаж допускає безтактність, не усвідомлюючи, що ображає співбесідника. Наприклад, в анекдоті (4) священнослужитель "заспокоює" молоду дівчину, яка вважає гріхом милування своєю красою перед дзеркалом, тим, що називає це не гріхом, а помилкою, натякаючи на те, що насправді вона не є красивою:

(4) *The Irish girl knelt in the confessional and said, "Bless me, Father, for I have sinned." "What is it, child?" The girl said, "Father, I have committed the sin of vanity. Twice a day I gaze at myself in the mirror and tell myself how beautiful I am." The priest turned. Took a good look at the girl, and said, "My dear, I have good news. That isn't a sin – it's only a mistake."* [12]

У нашій вибірці зареєстровані також анекдоти, сміховий ефект яких є наслідком подвійного (експліцитного й імпліцитного) порушення принципу ввічливості. Так, персонаж анекдоту (5), чоловік, замість того, щоб продемонструвати прагнення до злагоди й запевнити дружину щодо її чудового смаку, з яким вона прикрасила торт з приводу дня народження, вдається до експліцитного образливого зауваження стосовно її слабких знань математики, яке містить імпліцитний образливий натяк на її немолодий вік й таким чином ставить під загрозу її самооцінку:

(5) *Wife: "Have a look at the cake I decorated for my birthday party. Don't you think my sense of design is wonderful?"*

Husband (counting the candles): "Yes, but your arithmetic is terrible." [13]

Окрему групу формують анекдоти, сміховий ефект яких спирається на порушення **принципу релевантності** Д. Шпербера та Д. Уілсона [14: 61-131] на базі когнітивної теорії значення, що на відміну від постулатів Г.П. Грайса, яких можна дотримуватися/ не дотримуватися, виходить із презумпції оптимальної релевантності, тобто узагальнення про когнітивні принципи людської комунікації й діяльності, що не передбачає виключень, і тому, на думку фахівців, має більший експланаторний потенціал для обґрунтування когнітивно-психологічної динаміки дискурсу [15: 131-132].

Згідно з цим принципом, релевантність судження у певному контексті визначається не лише на основі його пропозиційного змісту, але й з урахуванням можливих інференцій, що виникають в акті взаємодії нового знання з уже набутих, причому, судження вважається тим більше релевантним в певному контексті, чим менше когнітивних зусиль потрібно для його обробки [14: 125].

Принцип релевантності був об'єктом критики через абсолютизацію формально-дедуктивного механізму виведення інференцій. Розвідки інших вчених, зокрема Т.А. Ван Дейка та В. Кінча довели, що абсолютна більшість інференцій, які генеруються у процесі обробки дискурсу, мають вірогіднісний характер і залежать від динамічного ситуативного контексту дискурсу [16: 153-211].

З урахуванням переважно вірогіднісного характеру інференцій, порушення принципу релевантності, що має своїм результатом актуалізацію у процесі розгортання ситуації менш релевантного і тому неочікуваного змісту висловлення, який контрастує з більш релевантним очікуваним змістом, виведеним адресатом у відповідності з стереотипними моделями подібних ситуацій, що зберігаються в його/її пам'яті, є одним із найбільш частотних джерел породження комічного.

Наприклад, сміховий ефект анекдоту (6) є результатом найменш ймовірної й тому неочікуваної інтерпретації власницею кота, якого ненароком переїхав автомобіліст, репліки останнього *Can I replace him?* Переважна більшість носіїв мови, спираючись на попередній досвід та враховуючи параметри предметно-референтної ситуації, заданої пропозиційним змістом анекдоту, без зусиль вивели б найбільш релевантний у цьому контексті зміст *Чи можу я його відшкодувати?* Натомість, жінка робить мало ймовірний з точки зору "здорового глузду" висновок, що автомобіліст пропонує їй замінити кота собою, що й породжує сміховий ефект:

(6) *Motorist: I'm sorry to say that I seem to have killed your cat, Ma'm, I feel very badly. Can I replace him?*

Lady: I don't know – how good are you at catching mice? [12]

В іншому анекдоті сміховий ефект спирається на нерелевантну й тому неочікувану у тематизованій предметно-референтній ситуації інтерпретацію імператива *Call me a cab!* (замість того, щоб актуалізувати єдиний релевантний у цьому контексті зміст *Викличте мені таксі!*, саркастичним портьє, щоб провчити пихатого клієнта, навмисно актуалізує нерелевантний зміст *Назвіть мене візником!*):

(7) *A well-dressed man, his nose in the air slightly, stepped out of the hotel and snapped at the doorman, "You there! Call me a cab!" "Yes, sir!" fired back the sarcastic doorman. "You are a cab."* [12]

У наступному прикладі найбільш релевантною інтерпретацією змісту імперативного висловлення *Call me a doctor!* є *Викличте мені лікаря!*, але вона спростовується контекстом, який актуалізує менш релевантний зміст:

(8) *Mike: Call me a doctor!*

Ike: Why, are you very sick?

Mike: No, I just graduated from medical school! [12]

Найбільш поширеним текстотипом анекдотів, що спираються на порушення принципу релевантності, є діалог з двох реплік запитання-відповідь: запитання прогнозує передбачувану з огляду на конкретну ситуацію інференцію, яка руйнується актуалізованою відповіддю:

(9) *Friend: Gee, you smell good. What have you got on?*

David: Clean socks [10].

(10) *Young wife: Tell me two things you can never eat for breakfast.*

Husband: Lunch and dinner [10].

Окремим випадком порушення принципу релевантності є комунікативна невдача, коли комуніканти не розуміють один одного і кожен з них знаходиться "на своїй хвилі". Повна невідповідність змісту висловлення його інтерпретації й створює сміховий ефект:

(11) *Mailman: Pardon me, sir. Is this package for you? The name is smudged.*

Guy: Must not be for me – my name is Smith [12].

(12) *First guy: Say, are you warm from the sun?*

Second guy: No, I'm Smith from the Times [12].

Принцип релевантності може порушуватися на рівні інтерпретації не лише висловлення в цілому, але й окремих його компонентів, у результаті чого має місце наявність двох референтів одного денотата: прогнозованого, але неактуалізованого й непрогнозованого, але актуалізованого; їх протиставлення і створює сміховий ефект:

(13) *A man was complaining to a friend, "I had it all – money, a beautiful house, a BIG car, the love of a beautiful woman – then, POW! It was all gone!" "What happened?" asked the friend. "My wife found out..."* [10]

У деяких випадках порушення принципу релевантності вичерпує комічний смисл анекдоту (6)-(8), (10)-(12), а в інших становить лише його поверхневу площину. Так у (9) його використано для висміювання персонажа, що не дотримується норм гігієни (максима морально-етичних норм життєзабезпечення *Слід підтримувати чистоту*); у (13) – порушення чоловіком максими суперморальних норм *Не можна прелюбодіяти* тощо.

Отже, комізм англомовного анекдоту може бути наслідком невідповідності актуалізованого кульмінацією анекдоту розвитку предметно-референтної ситуації уявленням середньостатистичного представника англомовної лінгвокультури про правила спілкування, іншими словами, лінгвоетологічні норми. На когнітивному рівні має місце "неузгодженість" з фреймом, що структурує інформацію про правила спілкування, яка залучена до комунікативної компетенції індивіда. Усвідомлення розбіжності між інтерпретацією лінгвоетологічних норм в рамках серйозної та сміхової картин за наявності ігрової рамки й забезпечує сміховий ефект анекдоту. Порушення принципу релевантності може скласти підґрунтя для карнавалізації усталених цінностей або висміювання невідповідності статей гендерним еталонам.

Перспективу подальших досліджень може скласти аналіз невідповідності інформації, актуалізованої кульмінацією анекдоту, нормам інших типів (онтологічним, етологічним, логічним, мовленнєвим, мовним), що створює сміховий ефект.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дмитренко В.А., Курсова И.С. Анекдот как разновидность речевых жанров // *Studia Germanica et Romanica: Иноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання.* – 2004. – Том 1. – № 3. – С. 5-16.
2. Кобякова І.К. Концептуалізація та категоризація гумору // *Вісник Сумського державного університету.* – Т. 1. – № 11 (95*2006). – С. 35-39.
3. Левицкий А.Э. Комическое: играем языком // *Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова.* – М.: Изд-во "Индрик", 2007. – С. 295-308.
4. Attrardo S., Chabanne J.Ch. Joke as a text type // *Humour.* – 1992. – 5-1/2. – P. 165-176.
5. Leech G. Principles of pragmatics. – L.: Longman, 1983. – 250 p.
6. Grice H.P. Further notes on logic and conversation // *Syntax and Semantics.* – N.Y., 1978. – Vol. 9: Pragmatics. – P. 113-127.
7. Grice H.P. Logic and conversation // *Syntax and semantics.* – N.Y.: Academic Press, 1975. – Vol. 3: Speech acts. – P. 25-69.
8. Grice H.P. Meaning // *Readings in the philosophy of language.* – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1971. – P. 436-444.
9. Grice H.P. Presuppositions and conversational implicature // *Radical Pragmatics.* – N.Y., 1981. – P. 183-198.
10. <http://www.native-english.ru/downloads/etc/jokes.zip>
11. Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language use. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987. – 345 p.
12. <http://www.english4u.dp.ua/modules.phpname=Anecdotes.docx>
13. <http://iteslj.org/c/jokes.html>
14. Sperber D., Wilson D. Mutual knowledge and relevance in theories of comprehension // *Mutual knowledge.* – L., Oxford: Oxford Univ. Press, 1982. – P. 61-131.
15. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 280 с.
16. Дейк Т.А. ван., Кинч В. Стратегии понимания связного текста // *Новое в зарубежной лингвистике.* – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – С. 153- 211.

Матеріал надійшов до редакції 20.12. 2007 р.

Птушка А.С. Нарушение лингвоэтологических норм как источник смехового эффекта в тексте англоязычного анекдота.

В статье исследуются когнитивные механизмы создания смехового эффекта англоязычного анекдота, основанные на несоответствии информации, актуализированной кульминацией анекдота, нормам, в частности, лингвоэтологическим.

Ptyshka A.S. Deviation from Lingua-Ethologic Norms as a Source of the English Joke Humorous Effect.

The article studies cognitive mechanisms of the English joke humorous effect based on the incongruity of the information actualized by the joke punch line with lingua-ethologic norms.